

АМАН САСПАЕВДИН ИНСАН ЖАНА СҮРӨТКЕР КАТАРЫ КАЛЫПТАНЫШЫНА ТААСИРИН ТИЙГИЗГЕН ФАКТОРЛОР

А.Саспаевдин жеке биографиясына, граждандык-атуулдук көз караштарына, турмуштук жана чыгармачылыктык жолуна өзгөчө таасир кылган мындай бир фактордон айланып өтүүгө болбойт.

1949-жылы бийлик башына коммунисттик партия келип, Цзин-Цзян –Түркөстан өкмөтү биригип, кытайдын саясий, географиялык бир бөлүгү катары таанылган учурду мына ушундай мүнөздөөгө болот. Бул масштабдуу өзгөрүүлөрдү өз кучагына камтыган окуялардын бирине айланган. Мындай процесс А.Саспаевдин жеке биографиясынан, жазуучулук жан дүйнөсүнөн айланып өткөн эмес. Ал жагдайды автор мындайча эскерет.

«Боштондук жарыяланып, элдик боштондук армиясы келген күндөн тартып эле «идеяны өзгөртүү» деген девиз алдыга коюлду да, бул рухий кыймыл көп өтпөй ар кимибиздин тилек, максатыбызга айланып кетти. Акыл-эстүүлүккө умтулуу бардык эле адамда табигый түрдө тымызын аракетте болот эмеспи. Таптык коомдо жашап, эс тарткан бардык адамдар дүйнөгө болгон көз карашын өзгөртүп, жаңы коомдо жаңы көз карашты ягни ...бийликке келген жумушчулар табынын көз карашын ээлеши керек деген моралдык-саясий маселе коюлду алдыга. Кийиндеп келе, «идея өзгөртүү» зиялылар катмарында гана эмес, коомдун бардык тармагын камтыды. Коомдук мамилелерге, жашоонун сырына аздыр-көптүр үнүлө карап, жалпы эле кызыгуучуларга бул кыймыл укмуштуудай таасирдүү болду. Адамдар коомдогу өзүлөрүнүн ордун кайсалап, кармап көрө баштады. «Эмне үчүн?», «Ким үчүн?» деген суроолорду коюп, ар ким өзүнүн жалпы абалына байланыштырып жооп издөөгө аргасыз болушту. Мисалга коомдун эң кичинекей мүчөлөрүн алалы. Окуп жаткан балдар: «Эмне үчүн окуп жатам?», «Ким үчүн окуп жатам?» деген суроолорду өзүлөрүнө коюп, ага жооп ойлонушат. Мансабы чоң, маянасы жогору кызмат ээлеш үчүн, кыскасы, өзүнүн жыргалчылыгын көздөп окуп жатабы же акыл-эстүүлүк менен билимин ашырып, алган билимин эмгекчи элдин керегине жаратуу үчүн окуп жатабы? Эгер жогорку биринчи идеяны максат кылып окуп жаткан болсо, албетте, бул көз карашты өзгөртүп, алган билиминди эмгекчи элдин пайдасына керектөө үчүн окушум керек деген идеяга, ойго, максатка келүү керек. Идеяны өзгөртүү дегендин өзү ушул. Идеяны өзгөртүүдөн качпас үчүн «Адам жана коом», «Жеке жана коллектив» деген төндүү лекциялар дайыма окулуп турду. Лекциялар берилгенден кийин майда группаларда талкуулар жүргүзүлүп, азыркы кездеги адам коомдон ажырап, жеке жашашы мүмкүн эмес деген корутунду чыгарылды. Робинзон Крузо тилге алынып, анын жалгыз аралда коомдон ажырап жашашы, анда биринчиден, коомдо мурда жашаган тажрыйба бар. Экинчиден, коомдук адамдар өндүргөн кемедеги буюмдардан, азыктан пайдаланды. Баары бир ал 28 жыл жалгыз жашаганы менен коомдук нерселерден пайдалануу мүмкүндүгү болду. Адамдар өзү жашаган коомду өнүктүрүү үчүн эмгектенип, санаа-сезимин жогорулатып, жаңы коомго өзүлөрүн ылайыктап жатса, жалгыз бир адам бул кыймылдын тышында, четте карап турушу мүмкүн эмесин талкууладык. Айрыкча Леонтьев деген философтун китептерин тытып окуп жаттык. Социализм курулуп жаткан өлкөдө жеке адам - коллективге, азчылык - көпчүлүккө моюн сунушу керек. Мунун саясий түзүмдөгү көрүнүшү – демократиялык централизм, ал эми, анын турмуштагы көрүнүшү – жетекчилик болуу, пландуу түрдө жалпы талкуулоо, жалпы кабыл алуу, жалпы турмушка ашыруу, жалпы баары жооптуу болуу деп үйрөндүк. Мына ошол жоболордун бардыгы, кандайдыр адилеттүү сезилип, дүкөндөргө толуп кеткен жылтырап таң калтырган, алууга авез козгогон түркүн буюмдардан алда канча баалуу, нары пайдалуу көрүндү. Бардыгыбыз эле чын жүрөктөн бул айтылган сөздөргө баш ийип, ошол багытта болууга адамдар, өкмөт

өкмөт кызматкерлеринин ушундай туура багытта иш алып баруусун каалабай койм беле. Кыймыл зыялыларга карата «Кадрлардын үйрөнүшү» деген наам менен жүргүзүлдү. Бирок ар кесип өз алдынча «Окуучулардын үйрөнүшү», «Жумушчулардын үйрөнүшү», «Дыйкандардын үйрөнүшү» деген наамдар менен кетти. Акыры келип «үйрөнүшү» деген бир эле жабы терминди колдонуп калдык. «Үйрөнүшкө барам», «Үйрөнүштөн келатам» десе, алөз кесиптештери менен бирдикте саясий окуу, идея өзгөртүп чогулушуна бараарын же андан келатканын туюна турган болдук».¹

Автордун өзү кандайдыр бир деңгээлде канааттануу жана сабырдуулук менен эскерип отурган жеке өмүр баянында кез келген тарыхый жана саясий-социалдык, маданий, психологиялык мындай кырдаалдар менен окуялар жөн жай фактылардын, көрүнүштөрдүн катарында турбайт. Бул маалыматтар коомдун жаш адамынын граждандык, инсан жана чыгармачыл сүрөткер катарында калыптанышында орчундуу роль ойногон, анын жан дүйнөсүнө, карманган позициясына, адамдык философиясына олуттуу таасир тийгизген, аң сезиминин көркөм дүйнөсүнүн мазмунуна кескин сапаттык бурулуштарды алып келген көрүнүштөрдүн, объективдүү өбөлгөлөрдүн да биринен болуп саналат.

Ошол кездеги Кыргызстандагы коомдук системадан, экономикалык – саясий, социалдык маданий башкача чөйрөдө тарбияланып, башкача ой жүгүрткөнгө жана башкача жазууга көнүгө баштаган жаш адамга социализмдин талаптары, ириде идеологиялык – таптык принциптери жана жашоо максаттары кескин таасир тийгизгени мыйзам ченемдүү болчу. Ал башкалардай, өз замандаштарындай эле коомдук, саясий – идеологиялык жаңы тартиптин акыйкаттуулугуна жана келечегине кадиксиз ишенген, өз тагдырын, чыгармачылык көз караштарын андан бөлүп карай албаган коомдун мүчөсүнө айланат. Ошол себептен «идеяны өзгөртүү» кыймылынын активдүү жактоочусу, коллективдин жеке адамдын үстүндөгү артыкчылыгын, коомду, турмушту, атүгүл чыгармачылык ишти пландуу түрдө жүргүзүү жеке милдет эмес жалпынын мүдөөсү менен жашап ал үчүн күрөш жүргүзүү зарылчылыгына бекем ишенет. Адамдардын ички дүйнөсүн, дүйнөгө көз карашын, жашоо философиясын, чыгармачылыктык демилгелерин «саясий окуу» сыяктуу каражаттын күчү менен жаңылоо, жаңы багытка буруу, анын натыйжалыгына жетишүү аракеттери алдыңкы планга чыгып жаткан маалда болочок чыгаан прозачынын коомдук, нравалык, маданий – эстетикалык сапаттары кандай өзгөрүүгө дуушарланганын элестетип көрсөк болот. Ал коомдук кыймылдын жигердүү катышышуучусу болгон А. Саспаевди социалисттик идеяларга кандайча жетелегенин түшүнүүгө, ага өз мезгилинин көзү менен карап, ал учурдун тараза – ташына коюп реалдуу баа бергенибиз жөндүү.

Арийне, өз мезгилинин гражданы жана чыгармачыл талапкери катарында А. Саспаев ал идеялардын, аракет – демилгелердин чындыгына убагында эч кандай шек келтирген эмес. Атыгүл андай сынчыл өздүк позицияда болууга анын гана чама-чаркы чак эле. Андай алдамчы закым өдүү, иллюзиялык ишенимдер жөнүндө көп жылдардан соң гана автордун өзү мындай деп мойнуна алат: «Деги жаңы түшүнүктөрдү бойго сиңирүүдө азаптансак да бирөөнү сындап, ойлонто азаптансак да эч кимден көрүүчү эмеспиз. Убакыт өтө бул абал да өзгөрөт деген ойго келгенибиз жок. «Кытай - аппак бир барак кагаз, ага каалаган иероглипти жазууга болот» деген сөз бар. Биз өзңүздүн да «ак барак» экенибизди билбей, бул мамлекетке карата айтылган сөз деп жүрүппүз. Ошол учурда билген акылыбызга баарын сарптап салып тымызын ойлонсок, айтылып жаткан нускоолордун, жандоолордун кыпындай да кемтиги жок өңдүү көрүндү. Баары чындык, баарын биз билүүгө, турмушка колдонуубузга татыктуу өңдүү ишеним пайда кылды бизге. Кат сабатыбыз ачылган менен феодалдык, патриархалдык, дин үстөмдүк кылган коомдо жашаганыбыз, дүйнөнү ошол бойдон тура берет деген түшүнүгүбүз табигый түрдө жогорку абалга келтирди».¹

Албетте, бул көз караштар менен корутундулар адабият эшигин жаңыдан кага баштаган жаш калемгердин, татаал турмуштун чоң жолуна түшкөн, келечеги али белгисиз

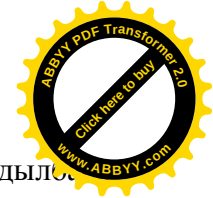
жаш уландыкы эмес, ал бүгүнкү күндө мүлдө кыргыз журтуна таанымал инсанга айланган. Аман Саспаевдики экендигин эстен чыгарууга болбойт.

А.Саспаевдин инсан жана сүрөткер катарында калыптанышында өзгөчө мааниге ээ болгон факторлордун бири анын Пекиндик мезгили болуп эсептелет. 1952-жылы Пекинде Борбордук улуттар институту ачылат, ага Кулжада орто мектепте мугалимдик кылып жүргөн, газетага жазган кабарчылык макалалары, казак жана уйгур тилдеринде өз алдынча поэтикалык тексттерди жаратуунун камын көрүп, атыгүл бир катар поэзиялык чыгармалары басылмаларга жарыяланып, өз чөйрөсүндө көркөм сөз өнөрүнө жакындыгы бар ышкыбоз катарында тааныла баштаган А.Саспаевдин барып билим улантуусуна ыңгайлуу шарт түзүлөт. Мындай жогорку окуу жайындагы тиешелүү адистиктерди даярдоочу факультеттен билим улантуу үчүн майда калктын өкүлдөрүн адегенде алты ай убактысынча тилдик даярдыктан өткөрүү тартиби болгондуктанал ошончо мезгил кытай иероглифтерин үйрөнгөндөн соң филология факультетине окуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болот. Бара-бара кытай, казак жана уйгур тилдерин дурус өздөштүргөндүктөн А.Саспаевди окутуучулук кызматка да алышат. Бир эле учурда окуп жана иштеп жүргөн А.Саспаев өзүнүн ал мезгилиндеги ишмердиги, алган таасирлери жөнүндө мындай кеп учугун улайт: «Бош убактыларымда студенттер менен кошо лекцияларга катышып жүрдүм. Анткени өзүм үчүн кызыктуу болчу, ал кезде моңгол алфавити боюнча Тодаева, ал эми Шевченко деген украин кавказ жана түрк тилдери боюнча лекция окучу. Ру-Мао-Цзи деген мугалим Кытайдын фонетикасы боюнча лекция окучу. Мындан сырткары советтик мугалимдер да кызыктуу лекцияларды окушчу. Ошондой эле диалектикалык материализм, марксизм-ленинизм философиясы жөнүндө кызык лекция окулчу. Мен өзүм философияны жакшы көрчүмүн. Биз окуп жүргөндө кытайда окутуу системасы башкача эле. Окула турган лекцияны институттун басмасынан басып чыгарып, ар бир студентке таратып берип койчу күн мурун. Биз лекция болоордун алдында окуп, даярданып алабыз. Андан кийин лекция окулат».¹

Бул эскерүүлөрдөгү мындай фактылар барыдан мурда жаш адамдын социалисттик идеологиянын, материалисттик жана марксизм-ленинизм окуусунун жоболорун, эрежелерин өз боюна ишенчээктик менен кандайча кабыл алгандыгын, анын илимий принциптери менен практикалык постулаттары А.Саспаевдин инсан жана чыгармачыл сүрөткер катарында жетилишине белгилүү өлчөмдө маанилүү кызмат өтөгөнүн ачык көргөзөт. Социализмдин тумандуу жана абстрактуу идеяларын, марксизм-ленинизмдин илимий-теориялык концепцияларын, жылаңач негиздерин туу тутуп, ага бекем ишенген, анын кадиксиз чындыгына эч кандай күмөн карабаган жаш адамдын образын, типтүү элесин даана байкоого болот. Мындан сыркары А.Саспаевдин биографиясындагы пекин мезгили дүйнөнүн, турмуштун жана адам тиричилигинин, тагдырынын көрүнүштөрү менен кубулуштарына социализмдин идеологиясынын, советтик этика менен эстетиканын чен өлчөмдөрүнөн туруп кароо, түшүнүү жана көркөм чагылдыруу, эстетикалык баа берүү аракеттери иштиктүү кыймылга кирип болочок жазуучунун чыгармачылык платформасынын пайдубалын түзө баштаганын унуткаруу мүмкүн эмес.

Чынын айтуу керек, Пекиндик учур, этап А.Саспаевдин жалпы эле аң сезимине, интеллектуалдык дүйнөсүнө саясий, философиялык, нравалык жана психологиялык жактан өсүшүнө позитивдүү таасир берип тим болбостон анын сүрөткер, журналист катарында андан ары сапаттык жактан илгерилешине да практикалык жактан кол кабыш эткен.

Маселен 1953-жылы А.Саспаев окуп жаткан Пекиндеги борбордук улуттар институтунун филология факультетинде кытай-казак группасы ачылат. Бир жагынан кытай, казак жана уйгур тилдерин жетиштүү билип, ал тилдердеги ар кандай тексттерди өз алдынча которууга жараган, экинчи жагынан окуу-тарбия иштеринде өзүн чыйрак, камчы салдырбай үлгү катарында өзүн көрсөтүүгө жетишкен студент А.Саспаевди педагогикалык кадрлардын жетишсиздигинен улам аталган группага сабак берүү үчүн мугалимчиликке дайындашат. Мындай шарттын жөнү белгилүү го, мурда бул сыяктуу кытай, казак группасы ачылбаса, ал боюнча тажрыйба дээрлик жок болсо, тиешелүү окуу

китептери, окуу куралдары, зарыл болгон зарыл болгон адабияттар менен жабдыла. анда ал ишти баштоочулардын жеке чыгармачылык демилгелери гана аракетти жөнгө салып кете алмак. Анын үстүнө кыргыз элинин жалгыз өкүлү болуп саналган болочок жазуучу өз улутташтары менен эне тилинде сүйлөшүүгө зар болгон. Бул сыяктуу кейичтүү учурду «ошол жылдары кыргызча сүйлөп жаткан эки адамдын жанында турсам деп тилечүмүн. Кыргыз тили көздөн уччу. Айылымда болсом, мейли урушуп, тилдешип атышса да кыргызча сүйлөшкөндөрүн уксам дечүмүн»¹.деп эскерет.Өз эне тилинде эмес жашоосун,окуусун, ой жүгүртүүсүн жана чыгармачылык кубатын казак, уйгур жаа кытай тилдеринин мүмкүнчүлүгү менен ишке ашырууга аргасыз болуп келе жаткан А.Саспаев окутуучулук кызматка келгенден кийин педагогикалык адабияттарды которуу ишине тартылат. Ошентип, котормо сыяктуу татаал жана спецификалуу өнөрдүн сырларын өздөштүрүү машакатына туш болот.Бул жагдай жөнүндө жазуучунун күндөлүгүндө мунундай маалыматтар кезигет.

«8-январь, 1953-жыл.

Биз азыр Бээжиндеги орус тили институтунун биринчи курска арналган окуулугунан тексттерди казакчага которуп жатабыз.Кийин аны кытай студенттерине өтмөкчүбүз. Которууда дайыма талаш пайда болот. Анткени, Гин(казак тили группасынын жетекчиси, казак тилинин грамматикасынан өткөн окутуучунун фамилиясы-К.З) жолдош казактын орой, ал түгүл бири бири менен байланышы жок сүйлөмдөрү менен которула берүүсүн талап кылат. Биз албетте, жол бергибиз келбейт. Казактын адаттагы оңой сүйлөмдөрү менен баштообуз керек дейбиз. Акыры жеңебиз. Которулган тексттерди дагы бир жолу өзүм редакциялап чыгам.

Муну факультет жетекчилери да туура тапты: Мындан ары Гиндин тилин албай редакциялоо ишин жүргүзө беришимди тапшырышты.

Мына ушундайча, ишти жок жерден бар кылууга кириштик. Ар бир тексттеги сүйлөмдөрдүн фонетикалык, морфологиялык, синтаксистик өзгөчөлүктөрү кошумча жазылып коюлат.Студенттердин өзүнчө отуруп үйрөнүүсүнө жардамы тийсин дейбиз. Мунун баары албетте, оңой иш эмес, Кыскасы, институттун казак тили группасына жаңыдан окуулук иштеп чыгуубузга туура келди. Акыры аны да иштеп чыктык».

Арийне, котормо материалдарынын жанрдык өзгөчөлүктөрүнө карата котормонун да өзүнчөлүктүү түрлөрү боло турганын унутууга жарабайт.Бул жерде көркөм адабияттын поэзия, проза, драма же сын өңдүү материалдарынын которулушу, анын натыйжалары, алардын көркөм-эстетикалык деңгээли тууралуу сөз болуп жаткан жери жок. А.Саспаев ириде адистештирилген атайын тексттерди б.а педагогикалык окуулуктарды котоорууга мажбур болгонун, ал бул ишке жөн салды мамиле кылбаганын, ага болушунча чыгармачылык көз караштын негизинде караганын, котормо иши татаал жана жооптуу өнөр экендигин көрсөтүп жаткандыгын кантип танабыз. Котормонун кандай гана тиби болбосун (гезиттик-маалыматтык, атайын илимий адабияттар, коомдук-саясий адабияттар, публицистикалык материалдар, көркөм адабияттарды которуу ж.б.-К.З.) мазмундун бузулбай так, ишенимдүү жана түшүнүктүү, жеткиликтүү берилишинде турат. Демек, ар кандай котормонун тиби чыгармачылык чымырканган кубаты, сабырдуулук менен изденүүнү талап кылат.Мына ушул жагдайдан алып караганда бул факты А.Саспаевдин котормо өнөрүнүн астанасын аттоодогу алгачкы кадамдарынан болгон.Котормо анын жазуучулук өнөрканасын байытып, чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрүн сынап көрүүчү олуттуу жанрлардын бирине айланганын анын кийинки адабий фактылары ырастап берет.

Пекиндеги Борбордук улуттар институту мурда провинциалдык казак жана уйгур адабияттарынын чакан үлгүлөрү менен оозанып, алардын механикалык таасири менен калем кармоого мажбур болуп, өзүнүн көркөм адабият, чыгармачылык ишкердүүлүк өңдүү татаал дүйнөсүн сырдуу табышмактарын жеткире андай албай жүргөн, сөз өнөрүнө чындап ынтызарланган Аман Саспаевге жаңы дүйнөнүн горизонтторун таанып билүүгө, өздөштүрүүгө өз каалгасын кенен ачкан. Чыгыш адабиятынын классикасынын үлгүлөрүн,маданият кубулуштарын кытай тилинде, орус совет адабиятынын алдыңкы

өрнөк болуучу чыгармаларын орус алфавитине негизделген кыргыз тилинде сүйрөнүүнүн көркөм ой жүгүртүүсүнүн курчушуна, калыптанышына омоктуу таасир берген. Окуу жайдын китепканасындагы мыкты деп саналган бардык чыгармалар менен жакындан таанышканга, атүгүл аларды өз өзүнчө конспектилеп чыкканга да мүмкүнчүлүк тапкан. Бул жөн гана сырттан туруп байкоочу катары айтылган пикир эмес. Биз аны жазуучунун күндөлүгүндө маалыматтын негизинде айтып жатабыз. Анда эмесе ишенимдүү болуш үчүн фактынын өзүнө кайрылалы.

«Бош убакыттан пайдаланып «Алтын жылдыз кавалери», «Аласталган Алитет» (экинчи китеби), «Чыныгы адам жөнүндө повесть» деген китептерди окудум»-деп жазат жазуучу.- Мага жакканы Борис Полевойдун жашоого деген жандоосу болду. Бул жөнүндө мен өз күндөлүгүмө пикир жазыпмын.

«23-январь, 1954-ж.

...Буту жок учкуч Алексей Мересьев жөнүндөгү романды Полевой деген киши жазган. Бул китепти Бул китептен кишилер көп нерсени биле алат. Адам баласынын колунан келбей турганы жок. Максатыңа жетүү үчүн ошол максатыңдын жолуна өзүңдү моюн сундур, курман кыл! Бардык кыйынчылыктарга чыда. Ойлогон ой оңой менен ишке аша койбойт. Алдыңан дайра, аскалуу чыйыр, бел талдырган белес, тайгак жол кезигет. Мына ушулардын баарынан моюбай өт. Антүүгө болот. Ойлогон максатың ушул кыйынчылыктардын аркасында жашырынып жатканын билип тур өзүң. Кыйынчылык дегенди өтүп кетүүчү нерсе катары кароо керек. Кыйынчылык түбөлүктүү боло албайт. Чыдасаң эле ал акырындап сага жол берет. Аын артынан болсо өзүң умтулган максатың жаркырап шооласын чачат. Сен эгерде бир максатты көздөп алып, орто жолдогу тоскоолдукка чыдабай туруп калсаң, ягний, башка бир оңой секиге чыгып алсаң, анда ойлогонуңа жете албайсың. Ал түгүл тигил оңой жерде туруп да андан оңойду көздөйсүң. Жашоодо оңойго кынык алган адамдар алыскы максатты көздөй албайт, андай максат да аларга жуубайт. Бирок ошол оңой деген нерсенин өзү оңой эмес. Анын да өз алдынча кыйынчылыгы бар. Сен ушул төмөндөгөн экинчи максатыңды орундатууда кыйынчылыкка чыдабай, көндүм адатың менен дагы бир оңойду көздөйсүң. Улам артынан келип турган жанга жайлуу «оңойлуктар» өзүңдү кишичилик сапаттан ажырата берет. Эртүү, чыныгы максаттуу киши боло албайсың. Балким, муну өзүң да сезбейсиң. Бардык балээ ошондо. Адатта, максатсыз адам болбойт. Эң төмөн даражадагы нерсе да өзүңө кол жеткис болуп сезилет. Чындыгында, турмушта жашоо деген өтө татаал иш. Артына чегинген адам «барынан пайдалануу, жогун издөө» принцибин колдонот. Жоктон бар кылуу, барды гүлдөтүү аз кишинин үлүшүнө таандык. Мына чыныгы адам деп жандоо айтат Полевой».

Мен буларды келтире кеткен себебим, институттун бай китепканасы ошол жылдары Советтер Союзунда басылган өзбекче, казакча, уйгурча көркөм адабият китептеринен албай калганы болбосо керек. Ондогон роман, повесттерди окуп чыгуу мүмкүнчүлүгүм болду. Ар бир окуган романимдин өзүм сиңирген мазмунун жогорку өңдөнтүп жаза жүрдүм. Булар өтө көп. Мындан башка, өзүм кезиккен адамдардын акыл-эсин, өзүн өзү башкарган жүрүм-турумун, психологиялык өзгөрүүлөрүн байкай жүрүүм да адабий китептерден кем таасир берген жок».¹

Мисалга тартылган шилтемеден биздин изилдөөбүзгө зарыл болгон үч жагдайга маани бербесек болчудай эмес. Биринчиден, социалисттик реализм методунда жазылган чыгармалардын жаш адабият ышкыбозуна тийгизген таасири жөнүндөгү маселе өзүнөн өзү келип чыгат. Маселен Б.Полевойдун «Чыныгы адам жөнүндөгү повесть» аттуу социалисттик реализмдин классикалык үлгүсү катарында саналган чыгармасынын жаш адамдын жан дүйнөсүнө, турмуштук философиясына, көркөм-эстетикалык ориентировкасына өтө олуттуу таасир тийгизет. Социализм менен феодализмдин айыгышкан күрөшүнө күбө болуп, кан жаны, дили менен социализмдин артыкчылыгын жактаган, автор тарабынан көтөрүңкү баатырдык-романтикалык пафосто, идеялаштырылып сүрөттөлгөн башкы каарман А.Мересьев жаш адабиятчыга адам жана

кырдаал, адам жана коом, алардын карама-каршылыгы, байланыштуулугу тууралуу философиялык –этикалык ой жүгүртүүгө түрткү болот. Бул адамга абдан таасирленген А.Саспаев Б.Полевойдун этикалык-философиялык кандай категорияларды бетке кармап, саясий жана идеологиялык кандай кызыкчылыкты коргоп жатканын, ал кандай чыгармачыл принциптер менен ашырылып жатканын элес албайт. Башкы персонаждын каармандыгы, баатырдыгы барып-келип советтик адамдын артыкчылыгы жаш адамдын моралдык-этикалык кредосунун, турмуштук философиясынын ошол мезгилдин нугунда өсүшүнө кол кабыш этет. Бирок, түпкүлүгүндө кеп төркүнү анда деле эмес. Маселенин бардыгы болочок жазуучу А.Саспаевдин көркөм адабиятфактыларына өз пикирин, көз карашын билдиргенге жарап калгандыгында. Ал эми бул болсо өтө маанилүү жагдай болуп саналат. Анткени окуган чыгармалардан өзүнө керектүү идеяларды, көз караштарды кабыл алып, аны өнүктүрүү, аларды өзүнүн эстетикалык аң сезиминдеги көрүнүштөр менен жуурулуштуруу, аны чыгармачылык принциптерге ыңгайлаштыруу ар кандай эле жаш калемгердин колунан келе бербейт.

Экинчиден, жазуучу эскерип жаткан ал окуган окуу жайдын китепканасына келип түшкөн өзбекче, казакча жана уйгурча басылган көркөм адабият үлгүлөрүнүн бардыгы социалисттик реализм методунун туундулары эле. Автор өзү эскерип жаткандай, ал мезгил өткөн XX кылымдын 50-жылдарынын ортосу экенин элес алсак анда Советтер Союзунда көркөм адабиятка жасалган мамиле, талап кандай экенин жетиштүү элестетүүгө болот. Совет адабиятынын эстетикалык платформасын, акын-жазуучулардын көркөм принциптерин жактыруу менен кабыл алуу, социалисттик реализмди алдыңкы чыгармачылык метод катарында түшүнүү, анын артыкчылыктарына ишенүүгө алып келбей койбойт. Мындай жагдайдан, көрүнүштөн А.Саспаев да обочодо калган эмес деп айтар элек.

Бирок маселенин үчүнчү жагы, болгондо да негизги жагы бар экенин унуткарууга жарабайт. Ал дал ошол китептердин жардамы аркылуу А.Саспаевдин жазуучулук-изилдөөчүлүк туура жолго түшүүсү, чыгармачылык максаты ыңгайлуу жана жемиштүү пайдаланууга багыт алышында турат. Анткени жазуучу үчүн «адамдардын акыл-эсин, жүрүм-турумун, психологиялык өзгөрүүлөрдүн өз алдынча иликтөөгө алууга көнүгүшүндө жана көркөм чагылышында. А.Саспаев дал ошол мезгилде сүрөткер үчүн абдан зарыл болгон чыгармачыл сапатты өздөштүрүүгө чындап бет алды деп жыйынтыктай берсек болот.

Жазуучунун инсандык жана сүрөткерлик натурасынын калыптанышында өбөлгө болгон объективдүү жана субъективдүү жагдайлар жөнүндө сөз кылып жаткан соң анын биографиясындагы орун алган дагы бир орчундуу кырдаалдан айланып өтүүгө болбойт. Ал мындайча. А.Саспаев ошол убакта студент кезинде б.а. 1954-жылы Кытай илимдер академиясы тарабынан уюшулган экспедициянын курамына кошулуу бактысына ээ болот. Анын милдети Цинь-Цзяндагы кыргыздардын тилиндеги өзгөчөлүктөрдү жазып келүү болуп саналган. Экспедициядан соң ал окуусун убактылуу токтотуп турууга мажбур болот да Үрүмчү шаарында жаңыдан уюштурулган эл басмасына иштеп калуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болот. Ал жерден китеп басып чыгаруу ишин үйрөнөт, анын сырлары менен таанышат. Шартка жараша араб графикасынын негизинде казак, уйгур, монгол жана кыргыз тилиндеги адабий чыгармаларды жана котормолорду жарыялаганга жигердүү катышат. Мындай жагдай анын чыгармачылык ишине өзүнүн жагымдуу таасирин тийгизбей койгон эмес. Китепке кирүүчү материалдар кандай топтолот, кантип системага салынат, редакциялоо иши кантип жүрөт, анын көркөмдүк деңгээли кандай талаптарга жооп бериши керек, окурмандардын кайсы категориясына багытталат, алардын суроо талаптарын канткенде канааттандырууга болот деген өңдүү олуттуу суроолорго жооп берүүнүн сырларын белгилүү деңгээлде өздөштүрүп чыгууга жетишет.

Бирок А.Саспаевдин жолу дайыма ачык, оңдой берди болгон эмес экенин биографиясындагы айрым окуялар менен кырдаалдар ачык көрсөтүп турат. Коомдо орун алып баштаган саясий-идеологиялык тазалануу компаниясы андан кыйгач өткөн эмес.

Маселен 1957-жылдан тарта «Жунь-Шунь»-«Стилдик түздөө» деген саясий өнөктүктүн тутанып, ал кытай коомчулугунун бардык катмарын өз кучагына алган. Мындай кыймылдан коомдун илим-билимдүү жана чыгармачыл чөйрөсү айрыкча жабыркаган. Эл басмасында жигердүү эмгектенип жаткан А.Саспаевге да анын эпкини тийип, саясий-идеологиялык жагынан жалаа жабылып, «оңчул» аталып, «партия душманы, эл душманы» катарында таанылып куугунтукка алынган. Натыйжада ал провинцияга сүрүлүп, чыгармачылык жактан аксаган. Бул процесс ал Кытайдан өз мекени болгон Кыргызстанга 1962-жылы кайтып келгенче созулган.

Өз мекенине кайтып келгени менен А.Саспаевди бактылуу турмуш күтүп турган эмес. Ал адегенде талаачылыкта иштейт, трактор айдайт, кароолчулук жана суугатчылык өңдүү иштер менен алпурушат. Бул сыяктуу турмуштук кырдаал ошол карапайым элет адамдарынын психологиясын, ички дилин, өзгөчөлүктөрүн жакындан таанууга шарт түзөт. Кыргыздын белгилүү сүрөткери Т. Сыдыкбеков менен чыгармачылык байланышта да болгон. 1966-жылы А.Саспаевдин «Гүлкайыр» деген ат менен алгачкы аңгемелер жыйнагы басылып чыгат да, дароо СССР жазуучулар уюмуна мүчө болот. Кыйла жылдар аралыгында Ысык-Көл областы боюнча жазуучулар уюмунун консультанты катарында эмгек өтөйт. Кийинки мезгилде Ысык-Көл мамлекеттик университетине которулуп профессордук милдетти аркалап келүүдө.

Жыйынтыктап айтканда А.Саспаевдин инсан жана сүрөткер катары калыптанып өсүшүнө аны кичинесинен тарта аралашкан жетимчилик турмуш, башка чөйрөдөгү кыйын-кезеңдер, уйгур мектебинен сабатын жоюшу, казак мектебинен билимин улантышы, Пекиндеги жогорку окуу жайында окуп, башка дүйнөгө аралашышы, анын илимий-маданий чөйрөсүнөн таалим тарбия алышы, уйгур жана казак тилдеринде газеталык макала-кабарларды жазышы, көркөм котормого аралашышы, чыгыш жана орус, кыргыз адабиятынын классикасы менен таанышышы, аларды чыгармачылык менен өздөштүрүүгө өтүшү, өзүнүн тарыхый мекенине кайтышы жана көркөм сөз өнөрү менен тынымсыз иштөөгө реалдуу шарттардын түзүлүшү, Т.Сыдыкбеков ж.б. кыргыз акын-жазуучулары менен тыгыз алакада болушу, алардан сабак алышы өз өнүмүн, таасирин тийгизген факторлордон болгон. Ал эч кимге окшобогон биографияга, чыгармачылык жолго ээ болгон инсан жана көркөм сөз чебери болгону үчүн ары кызыктуу, ары татаал.

Адабияттар:

1. Саспаев А. Шашкеде кара туман // Ала-Тоо. – 1991. - №3. - 5-б.
2. Саспаев А. Эмгек лагеринде 100 күн // Кыргызстан маданияты. – 1975. – 13, 16-март.
3. Саспаев А. Кытайда жашаганда жок дегенде кыргызча тилдешкендердин жанында турсам дечүмүн // Бишкек таймс. - 2004. - 13-февраль.